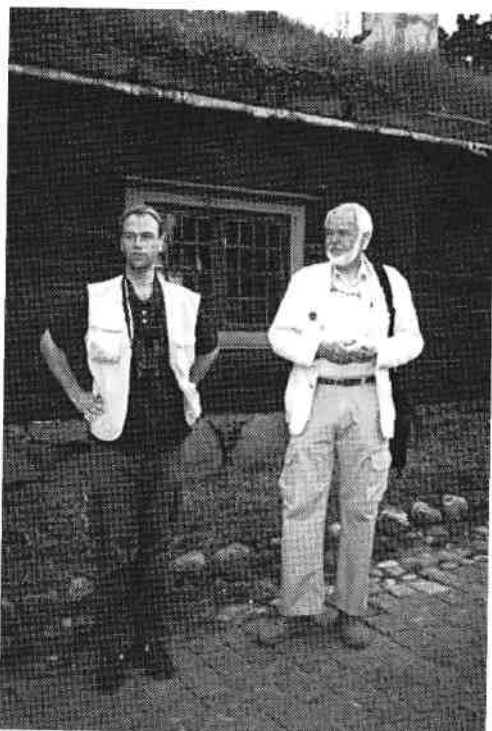

Stödodling av hotade Stockholmsväxter på Skansen

MATS GOTHNIER

Många skyddsvärda växtförekomster i Stockholm hotas av exploatering och uppstädning i gamla kultur- och transportmiljöer. Sommaren 2001 anlades därför en stödodling på Skansen, där klassiska "Stockholmsarter" som knippnejlika, spetsfingerört, vårflenört, bosyska m.fl. fått en fristad i Skansens idylliska stadskvarter. Stödodlingen är ett

Mats Gothnier och Bengt Rosén inviger stödodlingen den 1:a september 2001. Foto: Lotten Sjölander.

samarbete mellan Miljöförvaltningen, Stockholms stad och Skansen. Syftet är primärt att bevara av en del av stadens (och landets) biologiska mångfald. Samtidigt har vi fått en unik chans att kasta ljus på problemen för kulturgynnad flora på en av landets mest välbesökta platser!

Stadsmiljön, en viktig växtbiotop

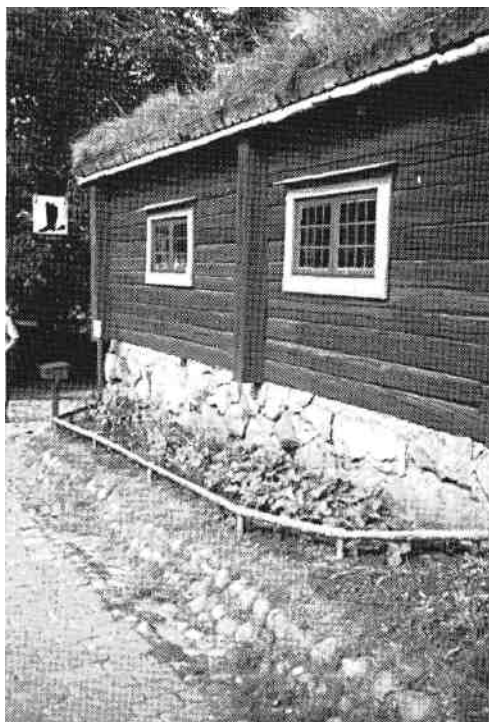
Analyser i ArtArken (Stockholms artdataarkiv) visade, för några år sedan, att många av Stockholms stads mest skyddsvärda växter har gått kraftigt tillbaka och lever ett osäkert liv i stadens föränderliga värld. Drygt 70 % av de skyddsvärda kärlväxterna i kommunen har tonvikten av sin förekomst *utanför* de naturreservat som finns eller planeras. En viktig slutsats var att lyfta fram staden som livsmiljö för hotade arter och även försöka få till stånd någon form av stödodling.

En fin möjlighet öppnade sig när Susann Östergård, ekolog på miljöförvaltningen, upptäckte en yta vid Skansens stadskvarter som var "som skapt för någon form av stödodling". Vi använde även benämningen ogräsrabatt men insåg snart att stödodling nog var ett mer gångbart begrepp. Kontakt togs med Skansens personal och idéerna föll i god jord, bl.a. hos Bengt Rosén, chef för Skansens biologiska avdelning. De flesta växterna samlades in som frö från vildväxande bestånd i Stockholm. Efter förgrödd på Bergianska trädgården har

de planterats ut på Skansen under 2001. Tanken är att stödodlingen skall fungera som komplement och genbank till de ursprungliga växtplatserna. På sikt skall fröer från Skansen kunna återföras och berika de ursprungliga växtplatserna i Stockholm.

Var ligger odlingen?

Stödodlingen har fått bästa tänkbara plats. Den ligger i södra delen av Skansens stadskvarter, ungefär där rulltrappan kommer upp till Glashyttetorget. Här disponerar stödodlingen den rabatt som löper utmed södra fasaden av Skomakarlängan. I idyllisk gammal stadsmiljö stödodlas här åtta olika arter. På plats finns också information om stadsflora i

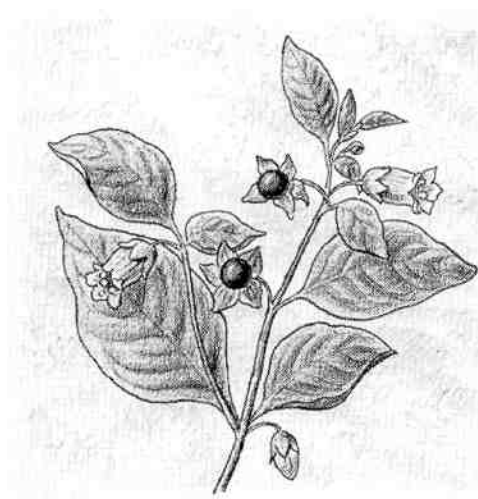
Stödodlingen vid Skomakaregården på Skansen. Foto: Lotten Sjölander.

den folder som Miljöförvaltningen tagit fram i samarbete med Skansen. Under högsäsong finns informationsmaterial alltid tillgängligt i en låda vid odlingen. På andra platser i Skansens stadskvarter har fröer av gamla stadsväxter satts ut direkt i kullerstengator och på bakgårdar. Stor möda har lagts ned på att försöka tids- och miljöanpassa floran i stadskvarteren.

De åtta växterna i odlingen vid Skomakarlängan

Belladonna *Atropa belladonna* — en gammal växt i Stockholm?

Belladonna är mycket giftig. Avkok på växten användes förr till att försköna kvinnor. Då växtsaft droppades i ögat förlamades regnbågshinnan och ögonen blev mörka och glansfulla, därav namnet Belladonna — vacker dam. I Stockholm är belladonna känd från bl.a. Observatorielunden, där den kanske är en rest

Belladonna *Atropa belladonna*. Teckning: Hans Sjögren.

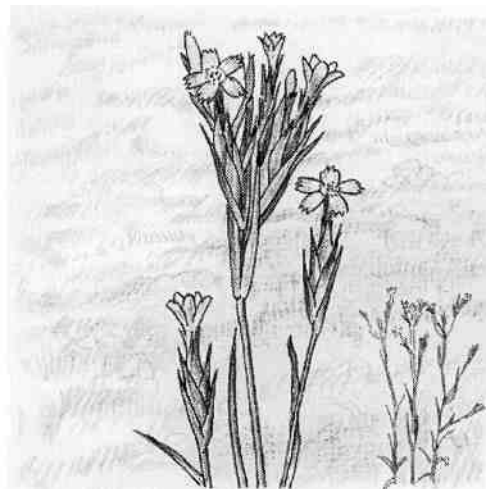

Bosyska *Ballota nigra*. Teckning: Hans Sjögren.

från gammal medicinalväxtodling. En av de få växtplatserna i landet är annars Hagakullarna i Solna, där belladonna sågs fram till 1994. Utfyllnadsmassorna i kullarna kommer bl.a. från de rivna Klarakvarteren i centrala Stockholm, så möjligen har växten en lång tradition i staden. Ursprunget till belladonna på Skansen är botaniska trädgården i Siena, Italien. Detta är lite fusk, men när växten skulle samlas i Stockholm stod inte ett enda exemplar att finna!

Bosyska *Ballota nigra* ssp. *nigra* från Barnängsområdet

Bosyska fanns enligt äldre uppgifter på åtminstone ett 10-tal platser i kommunen. Idag återstår bara fyra. Ursprunget till bosyskan på Skansen är den klassiska lokalen vid Norra Hammarbyhamnen på Södermalm. Här finns den rikligt kring staketet vid entrén till den s.k. Disponentvillan på Barnängsgatan 66. Hit kom den troligen som medicinalväxt eller i samband med den bomullshantering som tidigare fanns i området. Vid Disponentvil-

Knippnejlika *Dianthus armeria*. Teckning: Hans Sjögren.

lan upptäcktes den redan 1925 och har sedan dess blivit flitigt besökt av stadens botanister och naturintresserade (Lindberg 1983).

Knippnejlika *Dianthus armeria* från Beckholmen

Knippnejlikan blommar med purpurroda tandade kronblad under framförallt sensommar och höst (under 2001 ända fram i november). Knippnejlikan är upptagen på rödlistan i kategorin Sårbar (Gärdenfors 2000), och antalet förekomster i Sverige är färre än 50. Den enda stabila växtplatsen i Stockholm finns på Beckholmen, strax söder om Skansen. Hit kom den troligen med fartyg som fripassagerare i barlast. På Beckholmen fanns i början av 1980-talet ett 100-tal individer (Lindberg 1995). Ett tag såg det dock illa ut för växten. En massa bråte från hamnverksamheten dumpades över växtplatsen, och 1997 fanns bara två individer kvar. Beståndet har dock återhämtat sig, och sommaren år 2000 kunde

fröer samlas från ett bestånd om ca 30 planter för en tryggare tillvaro på Skansen.

Hjärtstilla *Leonurus cardiaca* ssp. *cardiaca* gör comeback!

Hjärtstilla står längst ner i odlingen bakom knipnejlikan. Hjärtstillan var tidigt uppskattad som lugnande medicinalväxt och fanns vid klostergårdar redan under medeltiden. Växten är annars ovanlig i landet och upptagen i rödlistan som Missgynnad. Inom Stockholm finns ett tiotal äldre förekomster dokumenterade, men idag finns bara något enstaka sårbart bestånd kvar. Ett bestånd som är kvarstående efter odling ligger utmed nordsidan av Oktorpsgården på Skansen (Sjöberg 2001).

Ursprung och levnadsöde för Skansens hjärtstilla förtjänar en kort resumé. Växtmaterialet kommer från Danvikstull i sydöstra Stockholm. Det är oklart hur länge hjärtstillan funnits här, men gamla herbarieark visar att den fanns på lokalen redan 1894 (Lindberg 1986). Växten kämpade sedan på under hela 1900-talet, trots att i stort sett samtliga aktiva botanister var här och samlade den till sina herbarier. Ett större hot, som till sist tog knäcken på växten, var byggandet av en bensinstation (1988). Per Sigurd Lindberg var påpassligt framme och räddade några fröer. Under perioden fram till år 2001 levde den sedan i exil, först som koloniväxt i Eriksdalslunden på Södermalm sedan i Lindbergs fars trädgård i Djursholm. I och med stödodlingen gör den comeback i staden.

Rundkrassing *Lepidium neglectum* klättrar vidare?

På lite grusigare underlag i odlingens främre led står den oansenliga rundkrassing. Växten har en spännande historia i Stockholm.

Det fåtal fynd som finns, är alla gjorda i anslutning till gamla banvallar och skräpmarker. På dessa biotoper sker ett ständigt slitage, vilket gör att den ettåriga lilla växten klarar konkurrensen från andra arter. Ursprunget till rundkrassing på Skansen är den nu försvunna bangården på Södra Station mitt på Södermalm. När området bebyggdes med bostäder under 1980-talet samlades några fröer in av eldsjälen Per Sigurd Lindberg. Det är dessa fröer som idag utgör materialet till de stödodlade plantorna. Trots att arten är svår att odla tog sig ett par planter riktigt bra, och frösättningen blev god år 2001. Med tiden kanske växten rymmer från odlingen och klättrar vidare ut i torgets springor, vilket skulle vara en mer naturlig växtplats.

Kattmynta *Nepeta cataria*

återser gammal granne!

Kattmyntan blommar redan första säsongen. De nektarrika blommorna lockade även

Spetsfingerört *Schistophyllum bifurcum*. Teckning: Hans Sjögren.

många blomflugor, humlor och bin till odlingen. Växten är idag sällsynt och klassas i rödlistan som Akut hotad i landet. Odling vid kulturhistoriskt intressanta platser är ett viktigt komplement till de få kvarvarande vilda växtplatserna. Det sista moderna fyndet i Stockholm gjordes vid Karlbergsvägen i mitten av 1990-talet (nu borta på lokalen). I äldre floror anges kattmyntan som "flerstädes i Stockholm". Ursprunget till kattmyntan i odlingen är Bergianska trädgården, där den funnits ute i trädgården sedan åtminstone 1987. Som en parentes kan nämnas att jag även fann kattmynta i en måbärshäck vid vägkanten nära Sollidenporten på Skansen under sommaren 2001. Kanske hade den kommit hit som frö med någon äldre växtleverans, eftersom den i övrigt verkar saknas på Skansen idag.

J.-E. Wikströms klassiska Stockholms Flora från 1840 nämner ett par lokaler i stadens närhet för kattmynta. Kuriöst nog visar sig en av dessa vara Gungan vid Sandsborg i Enskede. Huset Stora gungan är nu flyttat till just Glashyttetorget på Skansen, där det tjänar som café och restaurang. Det är alltså fullt möjligt att kattmyntan och den gamla byggnaden varit grannar förr.

Spetsfingerört *Schistophyllidium bifurcum* från Värtahamnen

På lite torrare underlag i odlingens framkant planterades några plantor av spetsfingerört. När fingerörten blommat över för säsongen, känns den lätt igen på de kluvna (bifurkerade) spetsarna på bladen. Växten har alltid varit mycket ovanlig i landet. Idag har den bara fem kända förekomster. Den är klassad som Sårbar i rödlistan. I Stockholm upptäcktes två lokaler redan i slutet på 1800-talet. Den ena, som låg vid nuvarande Södersjukhuset på Södermalm, försvann när växtplatsen belam-

Vårflenört *Scrophularia vernalis*. Teckning: Hans Sjögren.

rades med sönderslagna buteljer! Den andra är den välbekanta växtplatsen i Värtahamnen. Ursprunget för spetsfingerörten i stödodlingen är fem plantor som, med länsstyrelsens tillstånd, flyttades härifrån till Skansen under försommaren 2001.

Vårflenört *Scrophularia vernalis* trivs vid husväggen

I Stockholm har vårflenörten en lång tradition som kulturväxt. Redan 1792 uppges den finnas på Stockholms gator, och under 1800-talet fanns den på flera ställen. Under 1900-talet har dock antalet förekomster minskat kraftigt och idag återstår bara två. Den ena är räddad genom ett privat initiativ på tomtmark norr om sjön Trekanten vid Liljeholmen. Den andra förekomsten är Waldemarsudde på södra Djurgården, där arten finns dokumenterad redan 1840. Det är härifrån Skansens vårflenört har sitt ursprung. Under året tog sig vårflenörten så pass bra att bladen nästan tog över hela odlingen.

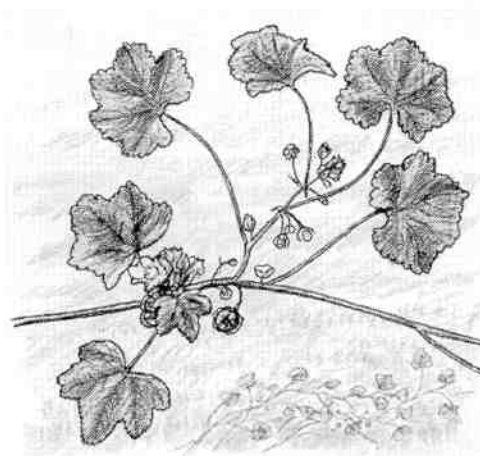
Övriga växter i Stads kvarteren

Skansen har på senare år försökt skaffa sig en bättre bild över de vilda växterna på Skansen. Under september-november 2001 gjorde Olle Sjöberg en förberedande inventering i Skansens mellansvenska och sydsvenska landskap (Sjöberg 2001). Samma växtsäsong gjorde Ylva Birkne en gedigen genomgång av stads kvarterens flora (Birkne 2001). Arbetet är ett examensarbete på Biogeolinjen, och slutrapporten kan beställas av författaren eller genom undertecknad.

Ylva påträffade inte mindre än ca 200 olika växtarter inom Stads kvarteren som är knappt ett hektar stort. Floran är en spännande mix av både naturligt inkomna och medvetet hitförda arter. Några växter på torvtaken har kanske till och med importerats med de friflygande vitkindade gässen, vilka tydligen försvårade takinventeringen något (Birkne muntligen).

Kullerstengata i Skansens stads kvarter. Foto: Mats Gothnier.

Vit kattost *Malva pusilla*. Teckning: Hans Sjögren.

Rännstensflora

I kanterna av gatan genom stads kvarteret görs försök att etablera bl.a. vit kattost *Malva pusilla* och skär kattost *M. neglecta*. Dessa är små krypande gatuväxter som redan Carl von Linné såg på Stockholms gator omkring 1740. Kullerstengata är idag en ovanlig och hotad biotop i Stockholm. Hitförd är även paddfoten *Asperugo procumbens*, vars frögömmen ser ut som små paddfötter. Fröerna kommer ursprungligen från en lokal under Västerbron på Långholmen. Du kan även naturligt finna trampört *Polygonum aviculare* och (hitförd) gatkrassing *Lepidium ruderae*. Trampörten gynnas liksom de andra gatuväxterna av slitaget i gatumiljön som Skansenbesökarna omedvetet bidrar till. August Strindberg lär lakoniskt ha beskrivit trampörten: "...också en olycklig som lärt sig i livets alla förhållanden...".

Flora vid äldre industrier

Flera av de urbana växter som idag är sällsynta/hotade finns i äldre industrimiljöer. I

gruset bakom Mekaniska verkstaden har ulltistel *Onopordum acanthium* funnit en passande miljö. Växten har en lång tradition i påverkade miljöer som hamnar och industriområden; biotoper som idag minskar i allt snabbare takt i Stockholm. Ulltistel vid Mekaniska verkstaden är hitflyttad från området kring Skanstull och Norra Hammarbyhamnen. Här har arten setts mer eller mindre sporadiskt under de senaste 150 åren (Thedenius 1850 m.fl).

Vad växer på taken?

Inom stadskvarteren finns två torvtak. Det ena är Skomakarlängan vid torget, och det andra är Skansens kryddbod som ursprungligen stod vid Bondegatan 50 på Södermalm (det är alltså inte bara växterna som är hitflyttade!). Troligen är torvtaksfloran påbättrad efterhand och inte lika ursprunglig som resten av byggnaderna. Torvorna har tagits från ängsmark och berikats med olika slags fetbladsväxter. En av dessa är taklök *Sempervi-*

Ulltistel *Onopordum acanthium*. Teckning: Hans Sjögren.

Byrålla *Chenopodium urbicum* på Skansen. Foto: Mats Gothnier.

vum tectorum som förr i tiden planterades på taken för att ge lycka åt huset (Birkne 2001).

Utdöd byrålla återuppstår!

Skansens största botaniska raritet är byrålla *Chenopodium urbicum*. Den har på försök satts ut i en kraftigt gödslad bädd på Kryddbodens bakgård. Växten är i den nationella rödlistan klassad som Försvunnen, och den har inte setts vildväxande sedan slutet av 1980-talet. Inom Stockholm fanns byrålla på minst ett 20-tal platser runt förra sekelskiftet. Det sista fyndet gjordes 1926 i Äppelviken, Bromma. Sista växtplatsen i landet var en gödselstack i Västmanland 1987, varifrån det genetiska materialet till Skansens byrålla härstammar (genom Mora Aronssons försorg). Under år 2002 finns nu några ståtliga plantor i ett hörn bakom kryddboden. Varför inte göra ett besök och titta till dem?

Tack till Per Sigurd Lindberg, Henry Gudmundson och Mora Aronsson för värdefulla synpunkter och bidrag med växter/fröer. Tack även till personal på Skansen och Hans Nilsson och Staffan Lundstedt på Bergianska trädgården för framgångsrik förgrödd av växterna.

Litteratur

- Birkne, Y. 2001: Från vårälskling till bitterknoppen botanisk studie över Stadskvarteren på Skansen.
- Gothnier M., Hjorth G. & Östergård S. 1999: *Rapport från ArtArken, Stockholms artdata-arkiv*. Miljöförvaltningen, Stockholm.
- Gärdenfors, U. (red.) 2000: *Rödlistade arter i Sverige 2000*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

- Lindberg, P. S. 1983: *Stockholmsfloran*. Norstedts.
- Lindberg, P. S. 1986: *Bilburen bergsbotanik*. Särtryck ur *Nackaboken 1986*. Lindberg, P. S. 1995: *Bevara Beckholmens blomster*.
Svensk Bot. Tidskr. 89(1): 11-18. Sjöberg, O. 2001: *En förberedande inventering av kärlväxtfloran i Skansens mellansvenska och sydsvenska landskap*. Stencil. Thedenius, K.F. 1850: *Stockholmstraktens phanerogamer och ormbunkar*. Stockholm.

Mats Gothnier

Ekolog, Miljöförvaltningen i Stockholm

E-post: mats.gothnier@miljo.stockholm.se

Stödodlingen ingår som en del i programmet för en biologisk utveckling av Stockholms stad (det sk BUS-projektet). Projektet drivs av miljöförvaltningen i samråd med andra berörda förvaltningar inom staden. Kontaktperson: Susann Östergård, Miljöförvaltningen, tel: 508 28 936, e-post: susann.ostergard@miljo.stockholm.se

Skyddsvärda växter och djur i Stockholm kartläggs genom ArtArken - Stockholms artdata-arkiv. Besök gärna web-platsen www.slb.mf.stockholm.se/miljo/artarken/. Här kan Du även rapportera Dina observationer av skyddsvärd flora och fauna inom kommunen.

Stödodlingen ingår i Skansens arbete med bevarande av växter och djur samt i arbetet med att utveckla och berika de kulturhistoriska miljöerna i enlighet med Skansens generalplan. Kontaktperson: Bengt Rosén, tel: 442 81 11.